

НОМО SOLITARITUS У НОВЕЛАХ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**Ольга Деркачова**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
e-mail: olga_derkachova@ukr.net*

У статті висвітлено проблему людини самотньої в новелістиці Василя Стефаника. Зазначено, що про страх та самотність письменник згадує не лише у новелах, а й у своїх листах, та визначено їхню природу: страх необлаштованого побуту, голоду, холоду, страх втрати близьких людей, страх самотності, страшні сни, трагедія буття маленької людини. Визначено, що часто персонажі Стефаника самотніми стають вимушено, під тиском зовнішніх обставин. Здебільшого причиною самоти є старість та хвороба. Такі герої не раз опиняються за кілька кроків від страшної фантазмагоричної смерті і зустрічаються з нею у рідній хаті, де вони більше не почуваються захищеними. Рідна хата стає місцем небезпеки, загрози, тривоги, виконуючи функцію місця жаху. Там до героїв приходять страшні передсмертні візії, дехто намагається вибратися з цього локусу, проте зазнає поразки. Комуś вдається, і він сподівається на краще. Зроблено висновки, що homo solitarius у новелах Василя Стефаника – це здебільшого старші люди, які самотність сприймають як один із неминучих етапів їхнього життя. Вона часто нерозлучна зі смертю. Homo solitarius переважно мовчазні або ж розмовляють із тваринами, самими собою, предметами в хаті, занурюються в минуле. Самотність-смерть для них неминуча та невідворотня. Вони не протестують, не опираються, розуміючи безсенсовість опору і глибину фатуму. Згадано такі новели: «Новина», «Сама-Саміська», «Майстер», «Лесева фамілія», «Осінь», «Похорон», «Скін», «Шкода», «Ангел», «Діти», «Святий вечір», «Палій», «Вона – земля», «Марія». Основний акцент зроблено на творах першого періоду Василя Стефаника (1897 – 1901 рр.).

Ключові слова: самотність, самота, homo solitarius, смерть, страх.

Постановка проблеми. У листі, датованому 29 серпня 1890 р., Василь Стефаник писав з Дрогобича до Ольги Гаморак: «Міркуйте лиш, в яким страху от тепер хочу іти спати, боюся, аби не було вуший, боюся й за блощиці – а спати так хочеться! Найгіршу муку на світі терплять-таки, відай, американські арештанти, що то їм невольно через рік або й

більше ні словечка промовити, якби ще 364 дні, я би також був таким арештантом на цілий рік. Пригадайте собі лиш, що то за мука до нікого живого словечка не промовити – се дуже гірко. (...) та й зо страхом божим лізу під покривало...» [9, с. 6]. В інших листах він писатиме про інший свій страх «Не раз, а сто разів на день я боюся своїх дверей, чи аби не розтворилися та аби мені не подано телеграми» [9, с. 45], страх звістки про смерть найдорожчої та найближчої людини – матері. У листах читаємо і про самотність та біль їхнього автора: «Я сижу, вчуса, читаю, мерзну в нетопленій хаті...» [9, с. 61], «Мені сумно. Хочу або себе лишень, або людей» [9, с. 63], «Здається, що смерть, то нічо таке страшне, а хто знає, чи може не красше» [9, с. 83], «Та дорога самотна, якась темна і тяжко нею самому ходити» [9, с. 87], «Я багато виджу, ще більше чую. Людський біль цідиться крізь серце моє, як крізь сито, і раниць до крові» [9, с. 159], «Ой так мені страшно сумно, сумно. Завиваю сей лист у той папір чорний і ще раз, і щ раз, може того смутку менше стане» [9, с. 177], «А в свіжій гробі чую тисячі сизих перед осінньої мряки закопаних» [9, с. 179], «Я знов у іншій хаті. Вона пашиць каменем, грубістю, самотністю і людий давно не бачила» [9, с. 321]. Самотність та страх нерідко керуватимуть героями новел Василя Стефаника. Вони боятимуться тиші у порожній хаті, смерті своєї та своїх близьких, голоду, боятимуться втратити своє право на власний простір та національну ідентичність, боятимуться злиднів та чинитимуть опір ворогам.

Аналіз досліджень. Святий Августин вважав, що самотність людини перед Богом визначає її гріховність та смертність, а перебороти її можна лише прямуючи до нього. Самотність – це особливий психологічний стан, що може бути зумовлений багатьма чинниками. Вона може бути свідомим вибором людини чи ж виникати внаслідок конфлікту із соціумом. Більшість філософів причину самотності пояснюють природою самої людини і визначають її як таку, що «належить до «межових ситуацій» (народження, смерть, життєві зміни тощо), які є символом людського становища в світі» [3]. Наприклад, М. Бердяєв самотність пов'язує з розвитком суспільства, зазначаючи, що чим більше людина отримує простору, тим самотнішою вона стає [1]. Самотність, на думку вченого, – це небезпека, адже розвиток людини можливий лише за умови наявності інших людей, а спілкування «я»-«ти»-«ми» допомагає «я» стати особистістю. Водночас самотність дає можливість людині замислитися над питанням, ким вона є, тобто дає можливість саморозуміння. Відтак, існує дві самотності: абсолютна як зла сила, що руйнує, та відносна як умова саморозвитку. Самотність, на думку Е. Фромма, можна здолати через любов. Також несамотньою людина є тоді, коли ідентифікує себе з іншими людьми, вбачає між собою та іншими певну схожість [10]. Х. Ортега-і-Гассет у самотності людини бачить шлях саморозвитку, усвідомлення людиною власної ідентичності, можливість займатися со-

бою, а не іншими, та й час від часу людині необхідно відійти від світу, щоб почути себе [5]. Хірург В. Мурті («Самотність. Сила людських стосунків») ставить питання про рівень самотності людини у сучасному світі, демаскування самотності та робить акцент на важливості зв'язків людини зі світом та іншими людьми [4]. Н. Хамітов говорить про «зовнішню» і «внутрішню» самотність [11]. На його думку, зовнішня виникає внаслідок того, що людина опиняється за межами соціуму. А внутрішня з'являється внаслідок суперечності людини з собою. На означення «стану трагічної викинутості з людського буття», «перебування віч-на-віч із Долею під тиском зовнішніх обставин» він радить вживати термін самота.

На таку самоту ми часто натрапляємо у новелах Стефаніка: «Нювина», «Сама-саміська», «Майстер», «Лесева фамілія», «Осінь», «Похорон», «Скін», «Ангел», «Шкода» тощо.

С. Хороб вважає, що персонажі новел Стефаніка «були піднесені ним на рівень надтипів, співвідносних хіба що із схожими фольклорними та міфологічними образами світового письменства, навіть античної трагедії (...). Новеліста глибоко турбувала проблема розтерзаності людської долі, розчакненої людської свідомості. Причому він керувався переконаннями, що трагізм простої людини, мешканця покутського села, нічим не поступається трагізму Софоклової Антігони чи Філоктета або Шекспірівського Короля Ліра [12, с. 412]. А персонажі його – «не що інше, як члени однієї великої, мовити б, вселенської родини: Дід, Баба, Мати, Син, Дочка, Сестра, Брат...» [12, с. 413]. На цих образах ґрунтуються і сюжетні ситуації, наприклад, якщо персонажами виступають Дід або Баба, то нерідко це буде сюжетна ситуація усамітненої старости: «Скін», «Ангел», «Сама-саміська», «Шкода», «Портрет».

Мета нашого дослідження – простежити особливості зображення самотності персонажів новел Стефаніка та дослідити її природу.

Виклад основного матеріалу. Герої не раз опиняються у ситуації невідворотної, неминучої самоти за кілька кроків від смерті – чи то своєї, чи то когось із рідних.

Часто таке відчуття до них приходять у рідній хаті, яку й рідною їм важко назвати. Місце, яке мало би бути місцем затишку, спокою, стає місцем страху, небезпеки, загрози, відчуття гіркої самотності, і герої намагаються втекти з нього: «Таже Іван потім здурів. Загнав жінку в гріб, діти повідгонив від хати, пустив, де що є. Має хатчину, але таку страшну та облупану, що льично до неї увіти. Аді, не за довгий чьис піде відци додому та й віб'є вікна, та й льиже на пічь та ме співати» [8, с. 24], «Таже через цу побожну траба би хату покидати! Спи біда, але буду бити!» [8, с. 27]. Хата може ставати маркером власної ідентичності, точкою опори у світі та житті, у ній переживаються найрадісніші і найсумніші моменти. Вона це той, опанований людиною, простір, над яким та має владу, який вона сама

створює. Проте у випадку Стефаніка хата стає місцем жаху, і герої намагаються втекти з нього: «Лесиха повиносила все з хати до сусідів. На ніч лягла з дітьми спати в городі, у бур'янах. Боялася п'яного Леся, що вночі прийде. Дітям постелила мішок і накрила кожухом. Сама чипіла над ними у сердачині» [8, с. 152], «Таже Іван потім здурів. Загнав жінку в гріб, діти повідгонив від хати, пустив, де що є. Має хатчину, але таку страшну та облупану, що льично до неї увіти» [8, с. 158], «Таже через цу побожну траба би хату покидати! Спи біда, але буду бити!» [8, с. 161]. Як бачимо, хата для героїв становить загрозу і небезпеку, це місце, де неминуча жорстока та насильницька смерть. Очевидним стає змалювання небезпечного замкнутого простору, в якому герой віч-на-віч опиняється зі своїми страхами та невротами.

Гриць Летючий (новела «Новина»), поховавши дружину, сидить цілими днями у занедбаній похмурій хаті, і саме тут він приймає рішення вбити своїх дітей. Незважаючи на присутність дітей, він відчуває себе самотнім (майже з ними не спілкується). Він бачить у дівчатках не своїх дочок, а мерців, які невідь звідки взяли в його хаті: «Гриць глянув на них з лави і погадав: «мерці», і напудився так, що аж его піт обсипав. Чогось ему так стало, як коли би ему хто тяжкий камінь поклав на груди. Дівчата глемедали хліб, а він припав до землі і молився, але щось его тягнуло все глядіти на них і гадати: «мерці!» [8, с. 175].

Якщо Гриць сидить на лаві, то діти весь час сидять на печі: «Їли хліб на печі, і дивитися на них було страшно і жаль» [8, с. 175], «...зварив дітям бараболі, посолив та й кинув на піч, аби їли» [8, с. 175]. Піч вважалася місцем зустрічі живих та мертвих, у печі жив дух роду (домовик, посланець іншого світу), також вірили, що піч – центр місцезнаходження душ померлих родичів. Проте Грицеві ввижається не його покійна дружина, а діти-мерці, хоча ті насправді є живими мовчазними свідками батькової неспроможності, а можливо, і його психічних розладів. Говорити ж вони, а точніше Гандзуня, починають тільки на річці, на відкритому просторі, де немає стін, які так гнітять їхнього батька, а відтак і їх.

Страх Гриця підсилюється з кожним днем, і ось уже він взагалі боїться повертатися до хати, де на нього чекають голодні діти: «Через кілька день Гриць боявся сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журився. Почорнів, а очі запали всередину так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давив груди» [8, с. 176]. Сусіди не передають своїх розмов з Грицем чи його скарг на життя: «вони казали, що він дуже журився». Гриць відчужується від усіх: не працює, не спілкується, не дбає про дітей. Це те усамітнення, яке за М. Бердяєвим шкодить людині, вона самознищується, коли віддаляється від суспільства [1].

Фактично Гриць переживає «втрату буттєвої основи існування», «втрати самого задуму свого життя як об'єктування себе-в-світі» [7]. Він переживає відчуття несправедливості життя, страху смерті, неспромож-

ності робити те, що раніше робилося заввиграшки. «Проходження екзистенційної кризи ставить людину перед вибором: повернутися до колишнього способу життя або переглянути життєві цінності і сенси. Один із конструктивних способів виходу з кризи полягає у прийнятті відповідальності за отримання або створення суб'єктивно нових способів побудови життєвого шляху, заснованих на становленні авторської позиції по відношенню до власного життя» [7, с. 9]. Перший етап подолання цієї кризи, за П. Цапфе, – ізоляція, «повністю усвідомлене звільнення від розуміння всіх тривожних і руйнівних думок та почуттів» [13, с. 36-37]. Проте Гриць не може від них звільнитися, навпаки, вони повністю захоплюють його.

Зрештою, він виводить своїх дітей з хати і веде до ріки. Втопивши меншу дівчинку, він немов приходить до тям і не вбиває старшу дочку: «Ні, ні, не буду, але Доци вже ліпше буде, як тобі. То вертайси до села, а я йду мелдуватися. Аді, оцев стежечков йди, гет, гет, аж угору, а там прийдеш до першої хати, та й увійди, та й скажи, що так і так, дьдя хотіли мене утопити, але я си відпросила та й прийшла, аби-сте переначували. А завтра, кажи, може би ви мене де наймили дитини бавити. Гай, іди, бо то ніч» [8, с. 176].

Гриць та Гандзуня у хаті і вони ж поза її межами – різні. Якщо у рідній домівці вони пасивно-безвольні, скуті мовчанням та жахом, то на ріці вони немов оживають: дівчинка проситься у батька, щоб не топив її, батько, випроводжаючи її, благає бути обережною і дає бучок, яким вона відганятиме собак, щоб не напали на неї, а сам, усвідомлюючи важкість свого злочину, і готовий піти на шибеницю. Дівчинка іде шукати нову хату, яка, імовірно, стане для неї кращим прихистком, аніж її рідна, в якій померла мама і втратив глузд батько. А Гриць, розуміючи який гріх він скоїв, йде до міста зізнатися у злочині – у нього теж буде інша домівка, в'язниця, в якій він, ймовірно, почуватиметься у більшій безпеці, аніж у рідній хаті. Фактично вихід із хати став для Гриця тимчасовим виходом зі стану самоти. Він починає розмовляти з дочкою, зникають його страхи, проте це не змінює його ситуації. За будь-яких обставин, убивця рідної дочки, якщо не буде страчений, не буде прийнятий суспільством назад.

Сімейна драма розгортається і в хаті Митра («Осінь»). Свою хату він трактує як *locus horridus*: бідність, голод, тяжко хвора мама, маленькі діти. Його все дратує та викликає агресію: він ображає матір, б'є дітей та дружину і зрештою йде геть з хати: « – Ти, суко, поналіплювала-с їх та поначинювала, та ще гавкаєш за ними. Я вас усіх поріжу...»

Підняв чобіт з-під лави і почав ним жінку бити. Врешті затягнув на себе кожушину та й виходив з хати.

– Аби я не діждав вертатиси до цієї хати, сказав вже на порозі» [8, с. 172];

«Ваше, мамо, говорене скінчилося. Сидіт собі на печі та кашляйте. Маєтків від вас не посів-єм, волів і коров не забрав-єм, та й сидіт собі тихонько. Або ліпше собі погадайте, чим я вас буду ховати? Чикаєте тої смерти, як каня дошу, все «Божечку, Божечку, найди міні смерть», а то все на мою голову...» [8, с. 172];

«Діти бігали по хаті. Але як хто здубонів у сінях, то вони тікали на піч д'бабі. Тогди тварі їх робилися помучені і пригноблені. Все удавали спокійних, бо боялися, аби тато не бив. Але як до хати не входив тато, то вони знов злізали з печі, аби гирцювати по землі.

Так голуби спускаються цілим стадом на тік. А як мужик рипне хатніми дверми, то вони покидають зерно і перепуджені злітають під небо» [8, с. 172-173].

Якщо у «Новині» діти на печі нагадують Грицеві мерців, то у цій новелі на печі лежить при смерті мати Митра. Проте піч тут не наділена якимись містичними властивостями. Жахливою є атмосфера в хаті, а *Iocushorridus* створюють самі ж її мешканці: «Коби то літо. Порозходили би си по роботі та й би не гризлиси накупі. Сонечко би порозводило гет по полю. А так пекло у хаті» [8, с. 172].

Мати Митра хоче тиші та усамітнення, їй видається, що і смерть не підступиться до того пекла, яке зараз в її хаті, адже смерті мають передувати самотність та мовчання - «межова ситуація смерті накладає на уста печать мовчання» [14, с. 413].

У згаданих нами новелах смерть приходить до героя, який переживає зовнішню самотність. Відкинутість від соціуму зумовлена його станом – важка хвороба, неможливість працювати тощо.

Своєрідне пекло самотньої людини змальоване й у творі «Сама-саміська»: «Подобала хатина на якусь закляту печеру з великою грішницею, що каралася від початку світла та до суду-віку каратися буде» [8, с. 168]; «Мішок під боком а чорна, тверда подушка під головами. Коло баби стояв на землі кусень хліба та й збанятко з водою» [8, с. 168], «Лежала на землі та дивилася блудними очима на хрест» [8, с. 168]. Не менш страшний портрет і самої персонажки: «Крізь шибки падало світло сонячне. Краски веселки грали по зморщенім лиці. Страшно було глянути на бабу у такім освітленню. Мухи зумкотіли, різнобарвні світла волочилися разом з мухами по бабі, а вона мляскала зубами та білий язик показувала» [8, с. 168].

Вона лежить сама і раптом бачить, як з-під печі (про сакральномістичні її особливості ми згадували вище) вилазить чорт і чортенята. Наступна частина новели – розповідь про боротьбу баби з ними: «Врешті чорт обіймив бабу за шию та й зареготався, але так, що баба зірвалася на коліна і впала лицем до вікна» [8, с. 169]. Вона програс: «Земля у хаті розпуклася, а баба в розколібину сточувалася і падала удолину. Летіла все у спід та у спід. Десь у споді чорт ймив єї, завдавав на себе та й почав летіти

з нею як вітер. Баба рванулася та й головою грянула до стола» [8, с. 169]. Вона помирає, чорти зникають, і лиш мухи «з розкошею лизали кров», «Всюди розносили бабину кров» [8, с. 168]. Тут, як зазначає Г. Яструбецька, «фантазмагорична картина трансформується в цілком реальний, антиестетичний обрах крові й мух. Сама ж смерть «заявляє про себе то через образ чорта, (...) то через хмару малих чортенят» [14, с. 187].

Не можемо не погодитися з думкою Г. Яструбецької про те, що смерть – «рівноправний персонаж творів прозаїка» [14, с. 188], а Р. Піхманець переконаний, що «основу внутрішньої форми творів В. Стефаніка становить архетип доли» [6, с. 147]. Смерть та доля тісно переплетені у творах новеліста.

У новелі «Похорон» йдеться про смерть маленького хлопчика, що помирає без тепла та вогню у печі: «Осінь, осінь его доконала, сирий люфт і студінь. Бо ви цілий день не бували в хаті, а его різало без вас та й зарізало. А я приходила до него і свіженькі булки приносила, але він вже не їв. Водиці єму треба було раз по раз. Лежав, як рибка, і все ротик роззявляв. Потім посинів геть, а пашіло від него вогнем. Якби хто під ним вогонь розіклав, а его кісточки як полінця накидав, аби горіли» [8, с. 255]. Так каже одна із жінок мамі померлого. Тобто одна із причин смерті – самотність, холод та брак вчасної уваги, що могла би порятувати від смерті.

Самотнім є і герой новели «Скін». Лесь лежить у хаті і чекає, доки по нього прийде смерть. Він не хоче помирати, але єдине, чим він може триматися за цей світ – це каганець («ловився маленького каганця», «Каганець випровадив его з того світа»). За Башлярром, з вогнем пов'язані наші спогади, наш первісний та вирішальний досвід, вогонь – це райське світло і пекло, домашнє вогнище та апокаліпсис [16]. Каганець для Лесь – ниточка, тримаючись за яку, він тримається за реальний світ. Але маленький вогник не може захистити персонажа від приходу до хати гостей з того світу. Зрештою, українці вірили, що померлі родичі можуть завітати до них і до хати, що колись була їхньою: «Поконець стола сидить его небіжка мама та й пісню співає. Потихо та сумно голос по хаті стелеться і до него доходить (...). Мама йде до дверей, за нею спів іде, і муки з душі» [8, с. 220].

Лесь пригадує свої гріхи, і в цих спогадах та відчуттях зринає знову вогонь. Він згадує, що так і не купив дзвін для церкви, який би сповіщав про пожежу, а також те, як не віддавав зароблений ячмінь: «Мартиніві не давали заробленого ячменю, і той ячмінь мені смерть робить» [8, с. 220]. Він скочується у прірву і там опиняється у пекельному вогнищі: «І наново скотився у пропасть. Згори, з височенної високоності, снопи ячмінні кербутом на нього падають. Падають і закидають його. Остина лізе в рот, у горло. Палить червоними іглами, і вся коло серця сходиться, і пече пекельним огнем, і ріже в саміське серце...» [8, с. 220]. Його

locushorridus нагадує гойдалку: він то падає у прірву, то знову опиняється у своїй хаті. Саме вогник у хаті час від часу вириває Леся з того світу, проте смерть перемагає: «Вікна в хаті отворяються. До хати всотується біла плахта, всотується без кінця й міри. Ясно від неї, як від сонця. Плахта його уповиває, як маленьку дитину, вперед ноги, потім руки, плечі. Туго. Йому легонько, легонько. Потім залізає в голову і скобоче в мозок, всотується в кожний сустав і м'ягонько вистелює. А накінець горло обсотує тугіше, все міцніше. Вітром довкола шиї облітає й обсотує, обсотує...» [8, с. 221]. Герой не може вирватися ні зі своєї хати, ні зі своєї самотності.

У новелі «Шкода» Романиха лишається сам-на-сам із хворою коровою, крім якої, у неї нікого немає: «Від чоловіка лишила-м си, син умер у воську, а я кривала та робила і ніч, і день» [8, с. 173]. Корова – її засіб спілкування з іншими: «А може це за гріхи так мене бог карає? Бо нераз я через тебе, небого, нагрішила. Дес межі трошки підпасла, дес гарбузик урвала, дес пасиночок уломила. Але я ніколи нікому молока не жьилувала. Дес дитина занеможе, дес жінка у злогах, а я йду з горньитком та й несу молочка. Та й сирца я роздавала людем до кулешки. Господи, не карай ні тьижко бідну одову. Нічо вже чужого не порунтаю, лиш даруй ми корову» [8, с. 174]. Проте Романиха нічого не може вдіяти. «Отак до пізньої ночі Романиха голосила над коровою. Кропила її свяченою водою, але нічо не помагало. Вона розтягла ноги на цілу стаєнку і гонила боками, аж рикала. Баба гладила, обіймала, приговорювала, але таки нічо не могла вдіяти.

Місяць освічував стаєнку через двері, і баба виділа кожний рух корови. Вона врешті піднялася. Ледве держалася на ногах. Розглядалася по стаєнці, якби прощалася з кожним кутом.

Потім упала на солому і розтяглася як струнва. Романиха прилякла коло неї і шурувала її віхтем. Сама не знала, що з нею дієся. Потім корова зарикала голосно і почала бити ногами. Романисі зробилося горячо, жовто в очах, і закервавлена впала. Корова біла ногами і роздирала бабу на кавалки.

Обі боролися зі смертею» [8, с. 174].

Як зазначає Г. Яструбецька, «танатографічний досвід людства у свідомості В. Стефаніка оформляється згідно з фольклорно-міфологічними уявленнями, які пропонують усталені, «затверділі» символи – могил, трунв, плачу-голосіння, чорних ворон, червоної крові. Смерть у В. Стефаніка – це, здебільшого, звільнення від страждання» [14, с. 189]. А також, на нашу думку, і звільнення від самотності. Страждання, самотність і смерть фактично становлять нерозривну єдність.

Самота неминуха і для героїні з новели «Ангел»: «Стара Тимчиха грілася на приспі протів сонця. Поперед ворота проходили люди і ніхто з бабою слова не заговорив. «Славайсу» — «Навіки слава» лиш кілька бе-

сіди і розмови» [8, с. 165]. Вона відчуває свою непотрібність світові і пояснює її таким чином: «Старого лиш озми та закопай! Шкода тої лижки страви, що з'їсть, та того кута печі, що залежить. Всім великий у очах, ніхто слова не заговорить, ци бісе, ци чорте. Таки не варт старому жити, та й решта!» [8, с. 165]. Вона розмовляє з тіннями та спогадами минулого, з речами та образами. Свою самотність у порожній хаті вона сприймає із сумом та спокоєм, нікому не докоряючи, нікого не звинувачуючи. Єдиний її страх – не вмерти без свічки: «Лиш не дайте бабі без свічки умерти. Я так коло старого страждувала ночами, що лиш один бог знає, але таки не вмер без свічки». А єдина її розрада – образ ангелика з двома трояндами: «Обличчє бабине подобіло і прояснилося. Глянула на образи. Там був голий ангел, що тримав у товстих руках дві червоні рожі. - Ой, ти, голаку, все ще смієшся з старої баби. А як баба постарілася, а ти все молоденький, все бабі хату звесельєш. Ой, дитинко божа, минув вік, як у батіг траснув!» [8, с. 167].

Про непотрібність світові та власним дітям говорить і героїня новели «Діти»: «Ой, сьогодні такі діти. Але мене ще, богу декувати, з памнеті не вікинуло, я ще знаю, яку бесіду у нотаря мали-м. Сухенький був панок, з борідков, та й він так роз'єзував синові. Дідові, каже, допоки єго живота, то має єму бути єго постіль, він має спати, він має вілежуватиси, аби і до схід сонця. А вже як, каже, єго на лаву покладете та землев припорпаєте, то ти тогди з лави на дідову постіль перебирайси. А бабі, каже, має бути бабина піч, вона най си вігріває, най си богу молить, а як вже її обмиєте та й руки навхрест складете, та тогди най невістка вже лізе на піч, бо вона її» [8, с. 204]. Події цієї новели, як і новел «Похорон», «Осінь» чи «Кленові листки» відбуваються восени на тлі похмурих пейзажів, що наче підкреслюють неминучість самотності, смерті та доповнюють страшні візії: «У слабім, уриванім голосі виливалася її душа і потихоньки спадала межі діти і цілувала їх по головах. Слова тихі, невиразні, говорили, що кленові листочки розвіяли ся по пустім полю і ніхто їх позбирати не годен і ніколи вони не зазеленіють. Пісня намагалася вийти з хати і полетіти в пуге поле за листочками...» [8, с. 254].

Самотньою почувається і героїня новели «Святий вечір»: «Я не годна ночі зночувати, такі ночі довгі, довгі, як коли би десіть на одну склав. Всі очинаші зговорю, все поперегадую від найменшої дитини, та й дня діждатися не можу. Та й так гірко сидіти самому у таким стуленім вертепі» [8, с. 201]. Перша частина твору – це діалог матері та сина, з якого ми дізнаємося і про їхні стосунки, і про побут старої жінки, а також діалоги з кількома сусідами, що заходять до неї і приносять їжу, а також просять помолитися за своїх рідних. Друга частина – сам Святий вечір, де вона лишається сама, а тишу розбиває галуззя грушки, що «шморгало у вікна»: «Колідуй мені, грушечко, колідуй, бо ніхто мені цего вечера не заколідує, такого великого вечера, лиш ти бабі колідуєш» [8,

с. 202]. Завершує новелу Стефаник так: «Гатила головою в стіну як скажена» [8, с. 204].

Самотнім є і герой новели «Палій» Федір. І знову хата – як *locus horridus* і межовий стан головного героя: «По селі білі, вузенькі стежки всі хати докупи пов'язали, лише Федорова хата стояла поза сітею стежок, як пустка. Федір зимував, як ведмідь. Рано вставав на годину, аби затопити і зварити собі їсти, а потім цілий день і цілу ніч перележував на печі. Чим далше заводилося в зиму, тим він сходив на дитинячий розум. Тої зими його хатина заповнилася опирями, привидами і марами. Вони гуляли по хаті, як збиточні діти. (...) Ті мари так його змордували, що як прийшла весна, то він ледве дихав і побілів як папір» [8, с. 240]. Порятунок для себе персонажі бачать у втечі з місця жаху, але життєва ситуація та фізична безпорадність унеможливають її.

Маємо цікавий парадокс: домівка, рідна оселя, яка традиційно для людини є звичною системою координат, де вона, зазвичай, відчувається впевнено, комфортно, спокійно, стає небезпечним місцем. Герой намагається вирватися із цієї системи координат, проте виходу немає. Або ж коли йому таки вдається це зробити, то стає вже запізно, як у новелі «Новина». У такій хаті немає маркерів рідності, причетності до людини, фактично немає речей, рідних і близьких людині. Стіни, чорна підлога, вікна, маленький каганець – от і вся хата, що їй не сприймається як рідна, а радше як місце переходу зі світу живих у світ мертвих. І бачить її читач очима персонажа, який вступає у нерівну боротьбу з передвісниками смерті.

У новелах другого періоду творчості Василя Стефаника (1916 – 1933 рр.) цей парадокс зникає, дім перестає бути місцем жаху, адже випалена та крадена земля і пов'язані з ними події набагато страшніші та трагічніші. Наприклад, новела «Вона – земля», де зустрічаються дві родини: одна з домом та землею, інша втратила і землю, і дім («война вигнала нас із дому»). Баба Марія просить чоловіка, аби вони повернулися назад, до рідної хати: «Доки ще з фіри виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не вздріла вже свого села, то заніміла. Та сидит отут німа межі внуками...» Втрата хати сприймається як втрата сакрального простору: «Вона лишила слова свої на вікнах, та на тих образах в свої хаті, то вони як пташечки б'ються по порожній хаті, як сироти. Молитви щебечут по вуглах, а баба без них німа буде...» [8, с. 290-291]. Вирвана зі свого традиційного простору людина стає безпомічною та безпорадною. А сам звичний простір сприймається з відстані розлуки як сакральний. Він сповнений не жажливими зойками чи кричущою тишею, а молитвами і тугою за людиною, яка лишила рідну домівку. І персонажі мордуються питанням: чи є втеча в нікуди життям, чи можливе життя без втраченого сакрального (бо рідного) простору? «А

тепер пиймо на будьте здорові; дай Боже, аби-м лиху годину перебули, а як пімremo, аби наші кости зогнили в наші землі» [8, с. 292].

На призьбі рідної хати сидить самотня Марія і згадує минуле, своїх найрідніших, які мешкали колись тут із нею (новела «Марія»). Порожня домівка для неї не місце жаху, а місце самоти та спогадів про те, чого вже не повернеш. Згадаймо Тимчиху, яка оповідає про приємні миті пережиті у рідній хаті з рідними людьми («Ангел»). Її самота зумовлена тиском зовнішніх обставин – жахіттями, які несе з собою війна. «Сиділа на приспі і нагадувала все минуле. Сперла голову до стіни, сиве волосся вилискувало до сонця, як чеpecь із блискучого плуга; чорні очі відсували чоло вгору. Воно морщилося, тікало під залізний чеpecь від тих великих, нещасних очей, які шукали на дні душі скарбів її цілого життя» [8, с. 293]. Усе її теперішнє життя – у спогадах про минуле і синів: «Тут наблизилася Катерина козакові майже до вуха і шептала:

– Ваші пісні такі самі, як Маріїних синів. Тому не будіть її, най її здаєси, що це її сини співають...» [8, с. 301].

Внутрішня порожнеча підкреслюється порожнечєю та холодом всередині хати: «- Нічого, матусю, рабувати не будемо в вас, хочемо нагрітися в хаті, пустіть! Душа замерзла в тілі.

Відповіла:

– То йдіт, грійтеси в студені хаті [8, с. 297].

Марія дозволяє козакам зайти до хати, але сама відмовляється заходити і заходить лише після того, як «молоденький козак так довго та гарно просив...». Стефанік не описує інтер'єр, і в читача складається враження, що там крім хлібини та портрета Шевченка, більше нічого немає: «Хліб бери, а образ віддай мені, то моїх синів. Такі, як ви здохли його з-під образів, кинули до землі і заставляли мене толочити по нім. Я його сховала в пазуху, а вони кроїли тіло пугами, що й не пам'ятаю, коли пішли з хати» [8, с. 298]. З цього епізоду читачу стає зрозумілим, чому Марія не хоче заходити до хати, але попри трагічні болісні спогади, хата для неї не є місцем жаху, адже тут жила вона з чоловіком, тут зростали її сини.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У новелах Василя Стефаніка герої викинуті з людського буття, за Хамітовим, це «перебування віч-на-віч із Долею під тиском зовнішніх обставин», якими є важка хвороба, старість, суспільні катаклізми, що призводять до трагедії і зламу людських доль. Самота стає маркером неминучої смерті або ж її наближення. До окремих персонажів приходять фантазмагоричні чорні візії та марення, від яких їх рятує смерть («Скін», «Сама-саміська», «Палій»).

Щодо самих homo solitarius, то це здебільшого старші люди, у яких самота вимушена, але вони її сприймають як один із етапів (бажаний чи ні) їхнього життя. І саме у таких випадках вона поєднується зі смертю.

Винятком можуть бути хіба що кілька новел: «Похорон», де описано смерть хлопчика, новела «Стратився», де юнак накладає на себе руки у війську, опинившись сам на сам зі своїми переживаннями та страхами, але це не та самота, з якою зустрічаються Гриць Летючий чи героїня новели «Сама-саміська». Ознакою homo solitarius є їхнє мовчання або ведення розмов з тваринами («Шкода»), самими собою («Новина»), з речами («Ангел»), занурення в минуле, в якому колись твій світ був живим та бурхливим, сповненим голосів («Марія», «Сини»), зустріч і можливість побачити тих чи те, що у метушливій буденності є неможливим («Скін», «Сама-саміська»). Це вимушена самота, що приходить зі старістю та немічністю, але герої сприймають її як неминучість, опиратись якій безсенсово, а також як певний маркер наближення смерті. Хтось із них скаржиться на самотність, хтось ні, хтось пробує затримати час чи іншу людину для розмови, а хтось просто мовчки спостерігає за тим, як минає повз нього світ та люди. Стефаник возвеличує цих героїв, показуючи їхній стоїцизм, внутрішній спокій, мудрість, даровану роками та життєвими драмами чи трагедіями. Вони не здійснюють надгероїчних подвигів, але вони достойно зустрічають те, від чого можна збожеволіти, не звинувачують нікого, не тікають, не перекладають відповідальність на інших. Вони просто є. І у цьому їхня велич. Вони, на правду, прекрасні в останні чи передостанні миті свого життя. І сильні, адже намагаються з усіх сил втримати нитку життя, схопитися з промінчик світла, пробують чинити опір тому, хто намагається затягнути їх у чорну прірву смерті.

Література

1. Бердяев Н. Філософія вільного духу. URL: <https://ibib.ltd.ua/filosofiya-svobodnogo-duha.html>
2. КурціусЕ. Р. Європейська література і латинське середньовіччя. Львів, 2007.
3. Лях Т. Екзистенційна проблема самотності у новелістиці Марка Черемшини. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38381/38-Lyakh.pdf?sequence=1>
4. Мурті В. Самотність. Сила людських стосунків. Київ, 2020.
5. Ортега-і-Гассет Х. Роздуми про Дона Кіхота. Київ, 2012.
6. Піхманець Р. Внутрішня динаміка художніх структур Василя Стефаніка. *З його духа печаттю: зб. наук. праць на пошану проф. І. Денисюка*. 2001. Т. 1. С. 93–106.
7. Пурло О. Екзистенційна криза як чинник формування творчої життєвої позиції особистості. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к. психол.н. Київ, 2010.

8. Стефаник В. Зібрання творів: у 3 т. у 4 кн. Т. 1, кн. 1: Твори / упорядкув. Р. В. Піхманця; примітки, пояснення слів та післямова Р. В. Піхманця. Івано-Франківськ, 2020.
9. Стефаник В. Зібрання творів: у 3 т. у 4 кн. Т. 1, кн. 2: Листи / упорядкув. Є. Барана; примітки, післямова Є. Барана. Івано-Франківськ, 2020. 600 с.
10. Фромм Мистецтво любові. Харків, 2017.
11. Хамітов Н. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. Київ, 2017.
12. Хороб С. Поетика конфлікту у прозі Василя Стефаника: драматизація новели чи епізація драми? *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2016. № 2. С. 405-422.
13. Цапфе П. Ф. Останній Месія. Київ, 2019.
14. Яструбецька Г. Валер'ян Підмогильний і Василь Стефаник. Танатографія свідомості. *Актуальні проблеми літературознавства*. 2001. Т. 10. С. 188-194.
15. Bachelard G. *The Poetics of Space*, New-York, 2014.
16. Bachelard G. *The Psychoanalysis of Fire*, New-York 1987.
17. Cacioppo J.T., Hawkey L.C., Berntson G.G., Ernst J.M., Gibbs A.C., StickgoldR., Hobson J.A. Do lonely days invade the nights? Potential social modulation of sleep efficiency. *Psychol Sci*, 2002. № 13. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00469>

HOMO SOLITARIUS IN SHORT STORIES BY VASYL STEFANYK

Olga Derkachova

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenka St., 57;
e-mail:olga_derkachova@ukr.net*

The article highlights the problem of a lonely man in Vasyl Stefanyk's short stories. It is noticed that the writer mentions fear and loneliness not only in short stories but also in his letters, and defines their nature: fear of unsettled life, hunger, cold, fear of losing loved ones, fear of loneliness, nightmares, the tragedy of ordinary person. It is determined that often Stefanyk's characters become lonely, forced, under the pressure of external circumstances. Old age and illness are the main causes of loneliness. Such heroes often find themselves a few steps away from the terrible phantasmagoric death and meet it in their home, where they no longer feel themselves protected. The native house becomes a place of danger, threat, anxiety, acting as a place of horror. There, the heroes have terrible pre-death visions, some try to get out of this locus, but are defeated. Someone succeeds, and he hopes for

the best. It is concluded that homo solitarius in Vasyl Stefanyk's short stories are mostly old people who perceive loneliness as one of the inevitable stages of their lives. It is often inseparable from death. Homo solitarius are mostly silent or talk to animals, themselves, objects in the house, immersed in the past. Loneliness-death is inevitable and inevitable for them. They don't protest, do not resist, understanding the futility of resistance and the depth of fate. The following short stories were mentioned: «Novyna», «Sama-Samiska», «Maister», «Leseva familiia», «Osin», «Pokhoron», «Skin», «Shkoda», «Anhel», «Dity», «Sviatyi vechir», «Palii», «Vona – zemlia», «Mariia» The main emphasis is on the works of the first period of Vasyl Stefanyk (1897 – 1901).

Key words: *loneliness, solitude, homo solitarius, death, fear.*